

Мамашарип кызы Б.

ЖАШЫ ЖЕТЕ ЭЛЕК БАЛДАРДЫН ӨЗДҮК МҮЛКТҮК ЭМЕС УКУКТАРЫ

Мамашарип кызы Б.

ЛИЧНЫЕ НЕИМУЩЕСТВЕННЫЕ ПРАВА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Mamasharip kyzy B.

MORAL RIGHTS OF MINORS

УДК: 343.977(572.2)

Бул макалада жашы жете элек балдардын негизги мүлктүк эмес өздүк укуктары жөнүндө жазылган. Башкача айтканда балдардын укуктарын коргоого багытталат.

Негизги сөздөр: мыйзам, укук, үй-бүлө, ата-эне, берене.

В этой статье рассматриваются вопросы, касающиеся личных неимущественных отношений несовершеннолетних детей, то есть направляется на защиту прав детей.

Ключевые слова: закон, право, семья, родители, статьи.

This article discusses issues related to personal relations minors. That is, directed at protecting the rights of children.

Key words: law, family, parents, articles.

Туулгандан баштап физикалык жана нравалык жактан жетилгенге чейин балдар жардамга, коргоого жана колдоого муктаж болушат. Бул ойго Бириккен улуттар уюму да кошулат. Анткени, 1989-жылы БУУ (бириккен улуттар уюму) тарабынан «Балдардын укуктары жөнүндө» конвенция кабыл алынган. Бул конвенцияны Кыргыз Республикасы да колдоп 1994-жылы ратификациялаган [1]. «Балдардын укуктары жөнүндөгү» конвенциянын кыргыз коомчулугуна койгон талабы – бул келечекке эң маанилүү милдет. Кыргызстанда адам укугун урматтоо биринчиден өз балдарына мамиле кылуудан башталат [2].

Бул маанилүү жобо Кыргызстан элинин демократиялык кодексинде да чагылдырылган «балдарга зордук зомбулук көрсөтүүгө, балдардын эмгегин пайдаланууга жана алардын эркиндигин чектөөгө, балдарга жана аялдарга зомбулук жана орой мамиле жасоого жол бербөө» деп жазылган [3].

Мындан сырткары, 1999-жылы Кыргыз Республикасында «Жашы жете элек балдардын укугун сактоо жана коргоо» жөнүндө мыйзам кабыл алынган – бул жашы жете электердин укуктарын жайылтууга карата аракет болгон. Дагы бир айтып кете турган нерсе Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексинде балдардын укуктарына арналган өзүнчө глава киргизилген (КР /К 12-глава), мында балдардын укуктары ата-энелик укук мамилелердин объектиси катары эмес, үй-бүлө укук мамилелеринде өз алдынча субъект катары киргизилген.

Кыргыз Республикасынын үй-бүлө кодексинде бекитилген мындай жөрөлгө «Балдардын укугун коргоо жөнүндөгү» конвенциянын жоболоруна ылайык келет. «Балдардын укугун коргоо жөнүндөгү» конвенциянын 1-беренесинде балага мындай аныктама берилген: Бала болуп 18 жашка чейинки ар бир адам бала деп таанылат. Үй-бүлө кодексинин 59-беренесинин 1-бөлүмүндө да балага ушундай аныктама берилген.

Жаңы үй-бүлө кодекси боюнча жашы жете элек балдардын укуктары экиге бөлүнөт. Ал өздүк мүлктүк эмес укуктары жана мүлктүк укуктары. Бул макалада балдардын мүлктүк эмес өздүк укуктары көрсөтүлөт. Мыйзамдын деңгээлинде балдардын беш негизги өздүк укуктары бекитилген. Алар: бала үй-бүлөдө жашоого жана тарбияланууга укуктуу; бала ата-энеси менен, чоң ата, чоң энеси менен, агалары, инилери, эжелери жана башка туугандары менен катташууга укуктуу; бала өзүнүн укугун жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого укуктуу; бала өзүнүн ойун эркин билдирүүгө укуктуу; бала атын, атасынын атын жана фамилиясын тандоого укуктуу.

Баланын бирден – бир эң маанилүү укуктарынын бири бул – анын үй-бүлөдө жашоого жана тарбияланууга болгон укугу. Бул укук баарынан мурда баланын үй-бүлөдө жашоо жана тарбиялануу мүмкүнчүлүгүн камсыздоо үчүн жазылган. Ошондуктан, Кыргыз Республикасынын үй-бүлө мыйзамы бул укукту негизги принциптердин бири катары кабыл алган. Себеби, баланы үй-бүлөдө тарбиялоо - алардын өсүп жетилишине кам көрүү, жашы жете элек балдардын укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоону камсыз кылуу. Жашы жете элек баланын өзүнүн үй-бүлөсү болуп анын ата-энеси эсептелет. Анын жашаган жери болуп ал 14 жашка чыкканга чейин ата-энесинин (көзөмөлчүнүн же асырап алуучунун) жашаган жери эсептелет. Ата-энеси жок болуп калган учурда же ата-энеси ата-энелик укуктан ажыратылган учурда баланы тарбиялоону көзөмөлчү жана камкорчу органдар аткарат. Башкача айтканда баланын ар тараптуу өсүп жетилишине мамлекет да көмөктөшөт.

Баланын кийинки укугу – бала ата-энеси жана чоң ата, чоң энеси менен агалары, инилери, эжелери жана башка туугандары менен катташууга болгон укугу. Бул норма баланын ата-энеси ажырашкан учурда же башка жашап калган мезгилде, же болбосо никелери жараксыз деп табылган учурда бала эки тараптагы туугандары менен катташууга толук укугу бар дегенди түшүндүрөт. Бул жагдайлар баланын укуктарына таасир этпейт. Эгерде ата-энеси эки башка жашап калган учурда бала ата-энесинин ар бири менен байланышууга укуктуу. Мында өзгөчө татаалдык ата-энеси эки башка мамлекетте жашап калган учурда бала ата-энелери менен бирдей байланышта боло албайт. «Балдардын укугун коргоо жөнүндөгү» конвенциянын 10-беренесинин 1-б. мындай деп жазылган «Баланын ата-энеси ар башка мамлекетте жашап калган учурда бала ата-энесинин экөөсү менен тең катташып, байланыш түзгөнүгө укуктуу». Кыргыз республикасынын /й-бүлө кодексинде бала ата-энесине жана башка туугандары менен экстремалдуу кырдаал учурунда (камакка алынса же эркинен ажыратылса, дарыланууда жүргөндө) катташуусу өзүнчө бөлүнүп көрсөтүлгөн.

Баланын үчүнчү укугу – бала өзүнүн укугун жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого болгон укугу. Бала өзүнүн укугун жана мыйзамдуу кызыкчылыгын ата-энеси аркылуу жөнгө сала алат. Кээ бир учурларда мыйзамда көрсөтүлгөн тартипте көзөмөлчүлөр, камкорчулар, прокурор жана сот тарабынан жөнгө салынат. Жашы жетпеген бала мыйзамга ылайык толугу менен аракетке жөндөмдүү деп табылса, анда жашы жеткенге чейин б.а. 18 жашка чыкканга чейин өз укуктарын жана милдеттерин өз алдынча ишке ашырууга, андан сырткары укугун коргоого укуктуу. Балага ата-энеси тарабынан кыянаттык кылынса андан коргонууга укуктуу. Баланын ата-энеси тарбиялоо боюнча милдетин аткарбаса, баланын билим алуусуна же ата-энелик укугунан кыянаттык менен пайдаланса, баланын укугу жана мыйзамдуу кызыкчылыктары бузулса бала өз алдынча укугун коргоо үчүн көзөмөлчү жана камкорчу органдарга, он төрт жашка толгондон кийин сотко кайрылууга укуктуу. Эгерде, баланын өмүрү жана ден соолугу коркунучта турса, анын укугу жана мыйзамдуу кызыкчылыгы бузулгандыгы кызмат адамдарына, уюмдарга же кандайдыр бир жарандарга маалым болуп калса, тезинен камкорчу жана көзөмөлчү органдарга кабарлоого милдеттүү. Мындай кабар келип түшөөр замат камкорчу жана көзөмөлчү орган баланын укугун жана мыйзамдуу кызыкчылыгын коргоо үчүн керектүү чараларды көрүүгө милдеттүү.

Баланын төртүнчү укугу – бала өзүнүн ойун эркин билдирүүгө болгон укугу. «Балдардын укугун коргоо жөнүндөгү» конвенциянын 62-беренесине ылайык бала үй-бүлөдө анын кызыкчылыгына карата ар кандай маселелерди чечүүдө өзүнүн ойун билдирүүгө укуктуу, ошондой эле, ар кандай соттук жана административдик маанидеги териштирүүлөрдүн угуучусу боло алат [4]. Он жашка толгон баланын ойун эске алуу милдеттүү болуп эсептелет. Эгерде ал нерсе анын кызыкчылыктарына карама-каршы болбосо. Мыйзамда аныкталган учурларда көзөмөлчү жана камкорчу орган же сот он жашка чыккан баланын ойун менен чечимди кабыл алат. Демек, баланын макулдугу сөзсүз эске алынат төмөнкү учурларда:

- баланын атын, атасынын атын, фамилиясын өзгөртүүдө;

- ата-энесинин ата-энелик укугун калыбына келтирүүдө;

- баланы асырап алууда;

- асырап алгандан кийин баланын аты жөнүн өзгөртүүдө;

- асырап алуучуларды асырандынын ата-энеси катары жазууда;

- асырап алуу кайтарылганда баланын аты жөнүн өзгөртүүдө;

- баланы тарбиялоого багып алган үй-бүлөгө берүүдө.

Баланын бешинчи укугу – атын, атасынын атын, жана фамилиясын тандоого укуктуу. Баланын аты жөнүнө карата укугу Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында бекитилген. Бала атына, атасынын атына жана фамилиясына болгон укугу бала төрөлгөндөн баштап берилет, аны менен бирге жарандуулукка да ээ болот. Балага ата-энеси биргелешип макулдашып ысым коюшат, ал эми атасынын аты баланын атасы аркылуу берилет. Фамилиясы ата-энесинин фамилиясы менен аныкталат. Ата-энеси эки башка фамилияда жүрсө, анда алардын макулдугу менен балага фамилия ыйгарылат. Эгерде фамилия тандоо талаш-тартышты туудурса анда сот тартибинде чечилет. Эгерде аталыгы аныкталбай калган учурда энесинин фамилиясына жазылат. Баланын жогорудагы укугу тууралуу «Балдардын укугун коргоо жөнүндөгү» конвенциянын 62-беренесинде да жазылып кеткен «бала өзүнүн жеке керт башына, жарандуулугуна, атына жана үй бүлөлүк байланыштуулукка укуктуу» деп.

Баланын негизги өздүк укуктары мына ушулар. Бала ата-энеге тукум улоочу мураскору катары берилет. Бала ар бир жарандын жана мамлекеттин келечеги.

Адабияттар:

1. Баланын укугу жөнүндө конвенция. КРнын ЖКнын 1994-ж. 12-январындагы №1402-12 токтому менен Кыргыз Республикасында ратификацияланган.
2. Кыргызстанда баланын укугу: реалдуулук жана келечек. – Бишкек, 1998.4-бет.
3. Кыргызстан элинин демократиялык кодекси.– Бишкек, 2003.38-бет.
4. Балдардын укугун коргоо...

Рецензент: д.ю.н., профессор Дуйсенов Э.